

DUMA-ISTVÁN ANDRÁS A csángók napórája és naptára, a pásztorbot¹

Sokan leírták már, hogy a táltosok mogorva, visszahúzódó emberek voltak, hiszen azért, mert már születésük óta különböznek a többiektől, és kinézik őket. Gárdonyi Géza erről így ír: „Különben ahány táltost ismertem, az mind olyan sötét, magának való volt. Már az anyja is szomorúan rejtegeti, takargatja: meg ne tudják, hogy foggal született. (...) Csósz vagy pásztor lesz belőle.”²

Klézsén táltost már nem ismertem (még a pásztorok között sem), de mivel sokan azt mondják, hogy a pásztorok a botja sok mindent megőriz a táltos tudásából,³ elkezdtem kérlelni őket, hogy mutassák meg a botjaikat.

Kétfajta juhászbot létezik: az egyik az egyszerű juhász (csobán) botja, ez rövidebb, a másik a bács (főjuhász, számadó juhász) botja, ez hosszabb.

1. A juhászbot. Ezt a szót ritkán halljuk Moldvában, ehelyett csobánbatnak⁴ nevezik, ez az általános neve, de mondják karimásbatnak, kalimárasbatnak,⁵ csomikásbatnak,⁶ kankósbatnak.⁷ Ezt a botot akkorára csinálják, hogy az illető juhász köldökétől felfelé egy arasznyira érjen, ezt minden juhász saját magának mérte ki. A csobánbotot mamáig használja Szálka György, Budó Váli és a többi klézsei csobán.

2. Bácsbotja, bácsibatja, bács karimásbotja, bács kalimárisbotja. A bács volt a bölcsőbb a többiek között, mint ahogy a báty is okosabb a fiatalabb fiú-

testvérnél. A bács az ezstenának lehetett a tulajdonosa is. A bácsnak hosszú botját nem használhatták mások, hossza a mérő magasságára volt megszabva. Están Mártan idős bács hozta a figyelmembe, hogy a bibliai három bölcs (mágus) botjának magassága és a Szent József bot magassága ugyanolyan, mint a mai bácsokéé, mert ők is vezérek voltak.

*A csamikás csobánbot
(Hegyessy Géza felvétele)*

Szálka György csobán a botjaival

Mindezeket tanúsította Szálka Mihály, aki több helységben is volt juhász. A pápa által mostanában használatos pásztorbotot, a ferulát és a püspökök pásztorbotját is néha kalimárisbotnak nevezik a klézseiek.

A bács, a botja és a Boldogasszony

Amikor idáig értem, eszembe jutott, hogy hiszen egyéb hasonlóság is van a bács és a szentemberek, a táltosok, a népek pásztorai között.

Itt, Klézsén úgy tartjuk, hogy mielőtt telihold lenne, a csobán, a bács megmossa a kápáját és kiteríti a csipkebokorra, hogy

következő este, mikor megfénylik a Hold és jön szereteje, a Boldogasszony, az tiszta legyen. Azaz a magányos bács, a táltos szereteje éppen a Boldogasszony, vagy ahogy a gyimesi csángók a Holdat nevezik, Babba Mária. A nemrég az erdélyi népraj-

tartó' és a juhászbot között jelentésbeli kapcsolat nincsen. Viszont köze lehet a román colindă, corindă 'az újévi hejgetők, urálók sajátos botja' a colinda 'összevissza járkálni, mint a hejgetők szoktak' szavakhoz. A román szavak a latinban és a szláv nyelvekben is megvannak, lásd szláv koleda 'az év első napja', latin calendae 'a hónap első napja' (DER). A latin calendarium, magyar kalendárium 'naptár' szavak is ebből jönnek, a kalimáras bot és a naptár kapcsolatára lásd *A csángó napóra és kalendárium* című fejezetet (szerk.)

1 Részletek a *Csángó jelképtár* című, készülő kötetből

2 GÁRDONYI Géza: *A táltosember*

3 Lásd BÍRÓ Lajos: *Táltosok könyve* (év nélkül), *A táltos botja* című fejezet

4 Csobán, román cioban: 'juhász'. A románban feltehetőleg türk (bulgár) eredetű szó, megvan a török, újgörög, albán, bolgár, szerb, rutén, lengyel, orosz nyelvekben is (Alexandru CIORĂNESCU: *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2005 = DER) (szerk)

5 Karimás, kalimáras bot: a karima 'szél, perem, szegély' és a juhászbot közötti kapcsolat homályos, a magyar kalamáris, román calimară 'tinta-

6 Feltehetően a csomókásból jön (szerk.)

7 Kankósbot: kampósbot (szerk.)

zosok legnagyobb díjával, a Kriza János Néprajzi Társaság életműdíjával kitüntetett páter Daczó Árpád írja: „– Kicsi korunkban nem is tudtuk, hogy a Holdat Holdnak hívják. Az a Babba Mária volt. – Édesapám, Csilip Péter nem is nevezte a Hódat más- képpen, csak Babba Máriának. Feléje fordulva imádkozott este, reggel pedig a felkelő nap felé. Mindig keletre fordulva imádkozott.”⁸

Itt mi Klézsén a Holdat a Csobán Boldogasszonyának nevezzük. A többi Boldogasszonyaink: Szent Borbála a minden regveli Boldogasszony, a (Csík)somlyói Boldogasszony a Nagyboldogasszony, a mindennapi, igazi Boldogasszony a házasság nő.

Az, hogy a bács jegyese a Boldogasszony, a bibliai hagyományban is benne van. „Szent Jeromos szerint József botja akkor virágzott ki, amikor Mária többi kérőjével együtt ő is elvitte botját a főpaphoz, hogy isteni jel döntse el, melyiküké legyen a szűz keze.”⁹ Másképpen mondva: a bács, a táltos botja az, amely megteremt a kapcsolatot a Boldogasszonnyal.

A bot megírása

A csobánnak egy rövid, a bácsnak két botja van, egy rövid és egy hosszú. A bácsbotot és a csobánbotot meg kellett írni, ami külön tudomány volt. Ezeket eredetileg ugyanis csak az írhatta meg, aki ismerte a jeleket, méghozzá az a bács, aki vezette az esztenát. Klézsén ma a 60 felé járó Legedi Anti bács az, aki még tud valamit a bot megírásáról, ő emlékei alapján elmagyarázta, hogyan írták a bácsbotot: a tetejétől lefelé egy araszra nem volt megírva, utána a következő arasz meg volt írva, alatta pedig újra üres volt. A hosszú bácsbot egyarasznyi írott része pont ott végződött, ameddig a rövid juhászbót ért.

Hogy mit is írtak a bácsbóra, azt Anti elmagyarázta nekem a homokba rajzolva, de azóta sem tudtam úgy elbeszélgetni vele, hogy azt le is jegyezhessem. A korábbi nagytudású bács, Farkas Mihály sajnos pár éve 98 évesen meghalt.

A könyv nagy hiánya, hogy hosszú bácsbotot nem találtam, amit lefényképezhettem volna – ez talán amiatt van, hogy a bácsok azt örökké maguk-

kal hordták, s volt úgy, hogy velük együtt eltemették. De ez nemcsak nálunk Klézsén van így, hanem máshol is a magyar nyelvterületen, például egy csalóközi történet szerint, amelyik Kelemen pásztorról, a táltosról szól, az öreg a botot még a sírba is magával vitte.¹⁰

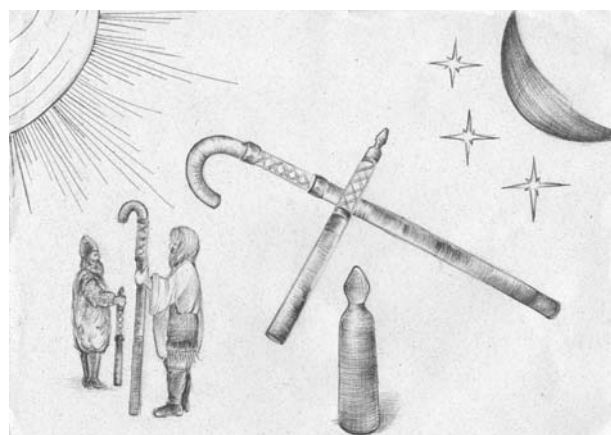
A csángó napóra és kalendárium

A rövid juhászbót segítette a juhászt, hogy megállapítsa, mennyi az idő, és az órának megfelelő munkákat végezze az állatok körül. A juhokat naponta háromszor kell megfejni: reggel, délben és este.

A napórát minden gyerek megcsinálhatja, mégis, erre van egy szabály. A bot köldöktől felfelé egy araszra, a mellkasnak felső részéig kell érjen, majd ha teljesen függőlegesen helyezük el, akkor a nap árnyéka – irányítva a sorokcsillog irányába – keresné nappal a legrövidebb árnyékot a déli órában.

Az évben a legrövidebb árnyék június 22-én van, ilyenkor a bot árnyéka délben pontosan a botmérő egy lépésével egyenlő. Gyermekkoromban sokszor hallottam, hogy úgy mondták, még egy kakaslépéssel kell nyúljon vagy rövidüljön az árnyék egy bizonyos időpontig. És tényleg, a nap segítségével a dátumot is meg tudták határozni. Legedi Anti elmondta, hogy a hosszú és a rövid juhászbóttal, arról a megírt jegyeket leolvassva nemcsak a napi pontos órát tudták megállapítani, hanem azt is, hogy melyik hónapot, melyik hetet írtak. A bácsnak ugyanis tudnia kellett, mikor jöjjön le a hegyekből, hogy ne üsse oda az állatokat a hó – azaz tudnia kellett, hogy melyik hónap melyik hetében vagyunk.

A magasabb botot, ha lefektetjük a földre, akkor a juhászbót árnyékához téve, majd hasonlítva a

A csobánbot és a bácsbot mérőeszközök

8 DACZÓ ÁRPÁD: *A gyimesi Babba Mária* = Népismereti Dolgozatok, Kriterion, Bukarest, 1980, 231–239.

9 BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium*. Március 18, Szent József.

10 VARGA IMRE: *Szitakéreg, rostakéreg, Felvidéki népmondák és hiedelemtörténetek*, Budapest, 1998, 74.

rájegyzett jegyekre, pontos órát tudunk mutatni és különböző hónapokra mérni. Ugyanakkor napról napra változik az árnyék, nagyjából egy ujjpercnyivel nyúlik vagy rövidül, így a hónapok napjait is megjegyezhetjük vele.

Érdekes, hogy ugyanerre az elvre építve Ponori Thewrewk Aurél csillagász leírja a napkalendárium működését, és meg is építi azt.

Úgy gondolom, régen nemcsak a csángók ismerték a pásztorbotos kalendáriumot. Egy taktaszadai (Magyarország, Szerencs mellett) mondában ez áll: „az öreg Lipics az ókenyizsi erdőbe volt bivalygulyás. És őneki olyan tudománya volt a botjában, hogy azon a boton 365 görcs volt. És ő egyebet nem hordott magával, csak a botot.”¹¹ Tehát Lipics gulyás-talatosnak a botja ugyanazt tudta, mint a csángók két botja vagy Ponori Thewrewk napkalendárium.

Ponori Thewrewk Aurél napórája és kalendárium a budapesti Planetárium jobb oldali bejárata felett (bácsbot és egy csobánbot együttesen ugyanígy működik)

Kócos guzsaly, az asszony bácsbotja

Ha a csobánbotról beszélünk és a bács/bölcs báty botjáról, akkor érdemes megkeresni, mely tárgy van közel a kettőhöz. A guzsalyt az otthon levő, gyermeknevelő asszony használta, az, akit az igazi Boldogasszonynak tartunk mi Klézsén, ő font a guzsalyról. A guzsalyt nem a nő, hanem a szerető férje készítette annak, aki növelte a közös gyerekeket, és akivel megosztotta gondolatait, tudását.

11 SZABÓ Lajos: *Taktaszadai mondák*, 1975, 222, idézi BÍRÓ Lajos: *Táltosok könyve*, é.n. 72.

12 Fonó kájérnak való magos bot, amelyre felkötötték a fonnyalót. Jellegzetes csángó guzsaly.

A kócos guzsaly sok mindenben hasonlít a kalimáris és a csobánbothoz, ugyanúgy van pikkelyezve, és ez a pikkelyezés majdnem azokon a helyeken található, amely helyeket magyarózott Legedi Anti a bácsbotról emlékeztet.

A kócos guzsaly¹² részei:

– guzsaly, ennek mérete általában a férfi magassága, amennyiben a nők inkább alacsonyabbak egy házassági szerepben, erre a botra kötötték a kájért;¹³

– guzsaly csomikája. A guzsaly legfelsőbb része, amely hasonló a csomikás juhász bothoz, ehhez kötötték a tekerőkötelet, mely hasonló az ostor köteléhez, csak ez kettőbe volt fonva;

– pikkelyek és írások. A guzsalyon ugyanarra a részre lettek írva, mint a kalimáras boton, és a pikkelyezés előtt mindkettő hat- vagy nyolcszegletűre lett faragva egy arasznyi részen;

– kóca. Három kóca volt faragva a guzsaly annak a részére, amely megegyezett a csobánbot magasságával, pontosan ott, ahol a bács botjának felső részén volt a pikkely és a szegletezés. A kócára szokták csederni,¹⁴ siríteni a kájért kötő kötelet.

A guzsaly, a csobánbot, a kalimárosbot galagonyából, kucsasomból¹⁵ és somfából készült. Azaz a guzsaly és a csobánbot, bácsbot azonos anyagból készült, és az alkotórészeit is azonosan nevezik.

A kócos guzsaly

13 Fonnivaló anyag: gyapjú, kender, amelyet csomóban kötnek fel a guzsalyra.

14 Siríteni, tekerni és feszíteni a kötelet

15 Kutyasom